

HALLÂC'IN BİLİNMEYEN BİR MENKİBESİ Mİ,
YAHUT TARAK-NÂME Mİ?

İsmail GÜLEÇ

ÖZET

Lokmani Dede (ö. 1519) *Menâkıb-ı Mevlâna* isimli mesnevisinde aşk eri olmanın zorluklarından bahsederken verdiği Hallâc-ı Mansur (ö. 922) örneğinde bir tarağın hikâyesinden bahsetmektedir. Bu hikâyede tarağın dağda bir ağaç iken tarak haline nasıl getirildiği güzel bir şekilde özetlenmektedir. Bu çalışmada bahsedilen hikâyenin Mansur'un bilinmeyen bir menkıbesi olup olmadığı tartışılacak ve tarağın macerası ile Hallâc'ın hayatındaki benzerlikler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Hallâc-ı Mansur, Tarak, Mesnevî

Lokmanî Dede'nin (ö. 1519) Mevlevîlik tarihinin iki önemli kaynak eseri *Risâle-i Sipehsâlâr* ve *Menâkıbü'l-Ârifîn* isimli eserlerini bazı değişikliklerle Türkçe'ye çevirerek meydana getirdiği *Menâkıb-ı Mevlânâ*¹ (Telif tarihi 1504)'da, Hallâc-ı Mansur'un (857-922) idama götürülürken bir dükkânda rastladığı tarakla olan konuşmasının anlatıldığı dikkat çekici ilginç bir hikâye vardır. Yaptığımız araştırmada bu ilginç hikâyenin, Hallâc'ın menkıbelerinden bahseden diğer kaynaklarda yer almadığını tespit ettik.² Hikâye kanaatimizce, iki bakımdan ilginç ve önemlidir.

* Yard. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

¹ Lokmanî Dede, *Menâkıb-ı Mevlâna*, haz. Halil Ersoylu, Ankara 2001, s. 275-278.

² Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliya II*, ter. Süleyman Uludağ, İstanbul 2002; Louis Massignon, *La Passion de Hallaj Martyr Mystique de l'İslam-İslam'ın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*, çev. İsmet Birkan, Ankara 2006, s. 672-774; Yaşar Nuri Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitâbü't-Tavâsîn*, İstanbul 1976; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Haz. S. Uludağ, İstanbul 1982; Ali Şir Nevâî, *Nesâyimü'l-Mahabbe*, Haz. Kemal Eraslan, İstanbul 1979, s. 92-94; İlyas b. İlyas Şücaeddin Niyazi, *Mansur-name: Hallâc-ı Mansur'un Manzum Menakıbnamesi*; haz. Mustafa Tatçı, Ankara 1994; Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansur", *İslam Ansiklopedisi 15*, İstanbul 1997, s. 377-381.

Birincisi Hallâc'ın idama götürülürken yaşadıklarının yeniden yorumlanması ve onun o anda hissettiklerinin aktarılma biçimi. İkincisi ise Hallâc'la konuşan bir tarağın hikâyesi olması. Birincisinin tasavvufçuların, ikincisinin ise edebiyatçıların dikkatini çekeceğini düşünerek konu üzerinde durmak istedik.

Lokmânî Dede hakkında Esrar Dede'nin (ö. 1797) verdiği bilgiler dışında pek fazla bir şey bilmiyoruz. Adındaki 'Dede' kelimesinden de anlaşılacağı üzere kendisi Mevlevî olup Konya'da Mevlâna'nın türbedârlık vazifesini yürütürken rüyasında Mevlana'ya ait bir menkıbe kitabı yazmayı arzuladığını görür (339-351. Beyitler). Uyanınca da rüyasını *Mesnevî*'den tefe'ül ettiğinde (354-355. Beyitler) bunun bir manevi işaret olduğunu kabul ederek *Menâkıb-ı Mevlâna*'yı Sultan Beyazıd adına yazmaya başlar. Lokmânî Dede 4428 beyitlik bir mesnevî olan bu eserini iki yıl süren bir gayretin sonucunda³ 1504 yılında II. Beyâzıd zamanında (1481-1512) tamamlar.⁴ İstanbul'a gelerek II. Beyazıt'a eserini takdim eder ve sonra tekrar Konya'ya döner, 1519'da vefat edene dek türbedarlık vazifesine devam eder.⁵

Lokmânî Dede'nin yukarıda kısaca telif sebebi anlatılan eserinde Hallâc'ın tarakla⁶ konuşmasının geçtiği beyitler (2514-2546)⁷ ve nesre çevirisi şöyledir:

2514	Mansur'ı dâra alup giderler idi İp takup boynuna yiderler idi	Mansur'u boynuna ip takmış çekerek asmaya götürüyorlardı.
2515	Niçe bin âdemî emîr u gulâm Bay u yahsul cemî' has ile 'am	Bey, köle, zengin, yoksul, seçkin, sıradan binlerce insan...
2516	Nâgehan yolu bir yire irdi Bir dükân içre tarak gördi	Yolu bir yerden geçerken birden bir dükkan içinde bir tarak gördü.

³ *Harem-i türbe içre işbu kelâm*

İki yılda yazıldı oldu tamâm (4420)

⁴ *Ohcâk hicretün tokuz yüz onı*

İşki la yazdı işbu bende bum

Alemin şâhı Bâyezıd zamân

Lütfi birle münevver oldu cihân (4421-22)

⁵ Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîye*, haz. İlhan Genç, Ankara s. 462-463.

⁶ Edebiyatımızda tarağın Hallâc'la birlikte kullanıldığına tesadüf edilmemiştir. (Nejat Sefercioğlu, "Divan şiirinde tarak ve ayna", *Saç Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2004, s. 203-239.)

⁷ Lokmânî Dede, *a.g.e.*, s. 275-278.

2517	Şöyle asılı durur ol şâne Başladı Mansûr ol dem efgâne	Tarağın öylece asılı durduğunu [görünce] Mansur ağlayıp inlemeye başladı.
2518	Çekdi ipini çökdi dizi üzre Ol halâyık yıkıldı yüzi üzre	İpini çekerek dizinin üzerinde çöktü ve tüm hizmetçiler yüztü devrildiler.
2519	Na'rasından o halk yıkıldı tamâm Kalmadı bir gişide nutk u kelâm	Narasından halkın tamamı kendinden geçti ve bir kişide konuşacak hal kalmadı.
2520	Bir zemandan yine gözün açdı Âh ene'l-Hak diyibenün geçdi	Bir müddet sonra gözünü açtı ve "âh ene'l-Hak" diyerek [kendinden] geçti.
2521	Şibli Mansûr'a didi ki n'oldun İşbu dükkân öninde ne buldun	Şibli, Mansur'a "Ne oldu sana, bu dükkânın önünde ne buldun?" diye sordu.
2522	Didi Mansûr şu araya geldüm İşbu heybeti görüben güldüm	Mansur cevapladı: Şuraya geldim ve işte şu nesneyi görünce güldüm.
2523	Ucb yörenüp bu gönül dir zî-ta'ab Bir menüm bigi oldu mı ki 'aceb	Kendini beğenerek "Acaba bu dünyada benim kadar eziyet çeken var mı?" dedi.
2524	İşbu şehre içre var niçe bin cân Bu benüm canum oldu uş kurbân	İşte bu şehirde binlerce can var, ama sadece benim canım kurban oldu.
2525	Bunca şöhrat ki oldu şimdi bana İşiden sözlerimi kaldı tana	[Benim canımı kurban etmem] o kadar meşhur oldu ki sözlerimi işiten hayret etti.
2526	Şol tarak bana sırrın itdi 'ayân Remz ile ser-güzeştin itdi beyân	Şu tarak bana sırlarını açıkladı ve sembollerle başından geçenleri anlattı.
2527	Dir ki benim hikâyetüm dinle N'eyledüm ışk yolunda tanla	Hikâyemi dinle de aşk yolunda neler yaptığımıza şaşır, diyor.
2528	Bir agac ıdum ol fülân tagda Fahr iderdi benümle ol tag da	Felan dağda bir ağaç idim. Dağ da benimle övünürdü.
2529	Nâgehan gendüzümü gördüm ben Ucbı terk it ko ben dimekligi sen	Ansızın kendi nefsimin farkına vardım [ve] kendini beğenmekten vazgeç ve ben demeyi bırak.

2530	Gönlüme od düşdi zülf-i meh-rûyân Diledüm anlarunla olam yarân	Gönlüme ay yüzlü [güzellerin] saçlarının [aşk] ateşi düşdü, onlarla dost olmak istedim.
2531	Ellerine varubanun ulaşam Dahi zülfeynine anun tolaşam	Varıp ellerine kavuşsam, sonra da saçlarına dolaşsam.
2532	Âteş-i ışk beni o dem yakdı Bir hevâ yili tokunup yıkdı	Aşk ateşi o anda beni yaktı ve heves yeli esip beni devirdi.
2533	Düşüp ol tagda yire kodum baş Yankulandı o demde tag-ıla taş	O dağda düşüp başımı yere koydum ve dağ taş o anda [benim düşmemden] yankılandı.
2534	Yatmışam ben tagda nice yıl i yar Yagar üstüme yağmur u niçe kar	Ey dostum, dağda [o halde] senelerce yattım, üzerime çokça kar ve yağmur yağdı.
2535	Geldi bir gişi buldı tagda beni Didi gör kim n'iderem imdi seni	Birisi gelip dağda beni buldu ve "bak şimdi sana ne yapacağım" dedi.
2536	Bir teberle kanadlarum kesdi Deldi boynum boyunduruk asdı	Bir baltayla dallarımı kesti ve boynumu delerek bir boyunluk astı.
2537	Yüzüm üzre süritdi beni o zeman Getürüben şehirde satdı revan	[Boyunluktan tutarak] beni sürükleyerek şehre getirip sattı.
2538	Niçe yıl yatdum anda hefte vü mah Halk yüzüm üzerin idinür rah	Aylar ve haftalarla geçen uzunca bir süre yerlerde kaldım, millet üzerimden gelip geçirdi.
2539	Bir günin geldi bana bir merdan Soydı postumı eyledi üryan	Bir adam bir gün gelip benim kabuklarımı soydu ve beni üryan etti.
2540	Ol demin kıldı niçe pare meni Derdine ya'ni idine çare meni	Daha sonra beni parçalara ayırdı ve beni derdine çare edindi.
2541	Erre-y-ile eyegümi dildi Cigerüm yakdı yüregüm deldi	Testere ile kaburga kemiklerimi dilimledi, ciğerimi yaktı, yüregimi deldi.
2542	Dürlü zahmetle beni itdi tarak Bana oldı aceb firak u firak	Bin türlü sıkıntı ile beni tarak etti ve ben çok hüznlendim.
2543	Yüzümü renkler ile boyadı uş Nice yıl geçdi ki sen oldun tuş	O, yüzümü renkler ile boyadı ve çok seneler geçtikten sonra sen rast geldin.

2544	Bilmezem beni bir nigâr ala mı Ya hu hasret kıyamete kala mı	Bilmiyorum beni bir güzel alır mı, yoksa özlem kıyamete kadar sürer mi
2545	Sana n'oldı ki şöyle ucub itdün Dahi bu yolda n'eyledün n'itdün	Ne oldu sana öyle büyüklendin, sen de bu yolda neler yaptın, ne ettin?
2546	Böyle didi vü Mansûr eyledî ah Gözi yaşı yüzünde eyledi rah	Böyle dedikten sonra Mansûr bir âh çekti ve gözyaşları yüzüne akmaya başladı.

Hallâc'la tarağın konuşması burada bitmektedir. Attar'ın (ö. 1221) *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında ise Hallâc'ın idam edilmesi şu şekilde anlatılmaktadır:

(Bağdat'ta bulunan) Bâbu't-Tâk'taki Kemer'in altına götürülünce (evvela darağacına dayalı merdiveni öptü, sonra) ayaklarını merdivene bastı: "Bu ne hal böyle?" diyenlere:

- Darağacı erenlerin miracı, dedi. Belinde bağlı bir peş-tamal, omuzlarında bir taylasan vardı. Ellerini semaya doğru kaldırdı, yüzünü kibleye çevirdi, niyazda bulundu ve ne istiyorsa onu diledi. Sonra yürüdü, darağacının tepesine çıktı, orada bulunan müritler cemaati:

- Mürid olan bizlerle seni inkâr eden (biraz sonra) taş tutaçak olan o kişiler hakkında ne dersin? Diye sorduklarında dedi ki:

- Size bir, onlara iki sevap var! Sizin yapmış olduğunuz şey, hakkımda hüsnüzan beslemekten fazla bir şey değildir. Onlar ise tevhidin kuvvetinden şer'î salâbet ile harekete geçiyorlar ve şeriatla tevhid asl, hüsnüzan fer'dir!

Şiblî (darağacında bulunan) Hallâc'ın karşısında durdu ve seslendi: "Biz elalemin işine karışmayı sana yasaklamamış (ve onlarla temas kurma, dememiş) mı idik?" (Hicr 15/70) dedi. (Hz. Lut'a kavmi işkence edip acı çektirirken böyle demişlerdi. Ey Hallâc! Senin hâlin onunkine ne kadar da çok benziyor!)

Sonra Şiblî Sordu:

- Tasavvuf nedir yâ Hallâc?

- En aşağı mertebesi şu gördüğün manzara! (idam)

- En yüksek derecesi hangisidir?
- Senin için mümkün değil!

Herkes ona recim taşı attı. Şibli de (şer'î fetvaya) muvafakat etmiş olmak için gül atınca, Hüseyin b. Mansur bir "ah" çekti. "Sana atılan bunca taşlardan hiçbirine ah etmedin? Atılan bir güle ah etmendeki sır nedir?" dediler. Şunun için dedi: "Onlar bilmiyorlar, onun için de mazûrdurlar. Onun yaptığı gücüme gitti. Zirâ o biliyor, bunu yapmamalıydı!" Sonra elini vücudundan ayırdılar, güldü. "Bu gülme niye" dediler. "İnsanın elini vücûdundan ayırmak kolay bir iştir. Er odur ki (nefsânî) sıfat elini kesip atar, zira (beşeri) sıfatları terk edenin başına konan himmet tacı ta arşa dayanır." Sonra ayağını kestiler, bu sefer tebessüm etti, ve : "Bu ayakla arz üzerinde sefer yapıyorum, diğer bir ayağım (himmet ayağı) daha var ki şimdi onunla iki alemde sefer yapacağım, eğer gücünüz yetiyorsa, ayağımı kesin." Dedi. Sonra al kan olmuş kesik ellerini yüzüne sürerek yüzünü ve kollarını kana boyadı. "Niçin bunu böyle yaptın?" diyenlere "Çünkü" dedi, "Çok kan kaybettim, biliyorum ki yüzüm sararacak. 'beti benzi sarardı' sanacaksınız, yüzümü kana buladım tâ ki size karşı kıpkırmızı yüzlü olayım. Zira erkeklerin gülgünesi onların kanlarıdır."

"Diyelim ki yüzünü bunun için al kan ettin: "Peki kollarını niye kana buladın." Dediklerinde çünkü, dedi:

- Abdest alıyorum!
- Ne abdesti?
- Aşkına kılınan iki rekat namazın abdesti ve ancak kanla alınırsa sahih olur.

Sonra dilini kesmek istediler. "Bir iki kelime söyleyebilmem için biraz sabredin." Dedi ve yüzünü semaya çevirerek niyazda bulundu:

- İlâhî! Senin (şeriatın ve rızan) için bana bu ezayı ve cefayı yapanları (sevabından ve kereminden) mahrum etme! Bu yüzden devletlerini nasipsiz (amellerini sevapsız) bırakma! Elhamdülillah ki ellerimi ve ayaklarımı senin yolunda kestiler. Şayet bir de başımı bedenimden ayırırlarsa celâlini müşâhede (uğrun) de beni darağacının tepesine çıkarmış olacaklar! O vakit de senin olacağım!)

Sonra kulaklarını ve burnunu da keserek taş yağdırdılar. Elinde bir lâta parçası bulunan bir kadın oradan geçiyordu: "Şu zavallı ve bencil Hallâc'a iyice vurunuz, esrardan bahsetmekle işi ne?" dedi.

Hüsey'nin en son söylediği söz: "Vahid'in kendini vâcide hasretmesi o an kâfidir!" (Bulana "bir" yeter" ifadesi idi. Sonra "Kıyamet gününe inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar, müminler ise o günden korkuyor ve o günün hak olduğunu biliyorlar. Dikkat edin kıyamet konusunda inatla cedelleşenler açık bir sapıklığın içindedirler" (Şura 42/8) mealindeki ayeti okudu, son sözü bu oldu. Sonra da dilini kestiler. Başını kestikleri vakit akşamdı. Başını bedenden kopardıkları sırada tebessüm ederek can verdi. Halk galeyana geldi. Hüsey'nin kaza topuzunu rıza meydanının son noktasına götürürken bütün organlarından tek "Ene'l-Hak" sesi diye bir ses geliyordu.⁸

Görüldüğü gibi Attar'ın *Tezkire*'sinde de Hallâc'ın *Menâkıb*'inde da Mansur'un idama götürülüşü esnasında böyle bir olayın gerçekleştiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Her anının ayrıntılı bir şekilde bilindiği Hallâc'ın idam edilmesi olayında şayet böyle bir şey olsaydı mutlaka kaynaklarda bahsedilirdi.

Tarak (şâne) edebiyatımızda şairlerin kullanmaktan hoşlandıkları bir kelimedir. Nejat Sefercioğlu, Divan şiirinde tarağın teşbih unsuru olarak kullanıldığı yerleri araştırmış ve yirmi sekiz farklı nesneye benzetildiğini veya beraber kullanıldığını tespit etmiştir.⁹ Bu yirmi sekiz teşbih arasında Lokmanî Dede'nin anlattığı tarak hikâyesine en yakın olanı tarak-âşık bedeni benzetmesidir. Sefercioğlu tarak ile âşığın bedeni arasındaki ilgiyi şöyle izah etmektedir:

Tarak ile âşığın bedeni arasındaki ilgi, âşığın bedeninin sevgilinin cevri ü cefâsıyla parça parça olduğu hayâline dayanır. Bâkî, "Ey sevgili yanbakış kılıcın beni tarak gibi parça parça etsin, (yeter ki) sonunda saçlarına bu yolla ulaşmak bana nasib olsun." derken, tarağın parçalı şekli ile, âşığın yüz parça olmuş bedeni arasındaki şekil benzerliğinden hareket eder:

*Çâk çâk itsün beni şemşîr-i gamzen şâne-veş
Zülfüne tek âkıbet olsun müyesser dest-res*

⁸ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 177-178.

⁹ Nejat Sefercioğlu, *a.g.m.*, aynı yer. Ayrıca burada, "tarak" ile "Hallâc" kelimelerinin beyitlerde bir arada kullanılıp kullanılmadığı hususunda bilgisine baş vurduğum hocam Prof. Dr. Atilla Şentürk'e katkılarından dolayı teşekkür ederim."

Tâcîzâde Ca'fer Çelebi, "*Tarak gibi bedenimi parça parça eyleseler bile saçına baş koştuğum sevgilinin kim olduğunu söylemem.*" dediği,

*Şâne gibi cismümi eylerler ise şâh şâh
Zülfine baş koştuğum cânânı kimdir dimezem*

şeklindeki beytinde tarak ile âşıkın bedeni arasındaki şekil ilgisini kurarken, aşkın mahremiyetini ölümü pahasına koruyacağını da ifade eder.

Hayâlî Bey, sevgilinin güzelliğini anlattığı bir beytinde, sevgilinin yüzünü gören aynanın keçeğe büründüğünü, tarağın da sevgilinin güzel saçları yüzünden bedenini yüz parçaya ayırdığını ifade ederken aynı şekil benzerliğine dayanır ve aynı zamanda o devirde aynaların keçe ile örtülme âdetine de işaret eder:

*Şâne kıldı tenini zülfün ucundan sad-çâk
Görelî yüzünü âyîne nemed-pûşundu"¹⁰*

Görüldüğü gibi edebiyatımızda aşığın maşukuna kavuşmak için çektiği sıkıntıları ifade etmede tarak motifinden yararlanmak yeni bir şey değildir. Lokmânî Dede'nin bir teşbih unsuru olarak tarağı aşığa ve bedene benzetmesi özgün olmamakla birlikte kullanım biçimiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Kanaatimizce Lokmânî Dede, eserin anlatım gücünü kuvvetlendirmek ve Hallâc'ın içinde bulunduğu ruh halini daha canlı yansıtabilmek için böyle sembolik bir anlatıma başvurma ihtiyacını hissetmiş, Hallâc'ın hissiyatını ve hikâyesini tarak üzerinden okuyucuya anlatmayı yeğlemiş olmalıdır.

Lokmânî Dede bir Mevlevî şeyhidir ve onun çok iyi bildiği iki kipte, Mevlâna'nın (ö. 1273) *Mesnevî*'sinde ve Sultan Veled'in (ö. 1312) *Rebabnâme*'sinde de buna benzer iki sembolik hikâyeye yer alır. Birincisinde neyin sazlıktan kesilip ney haline gelene kadar geçen süre hikâyeye edilir. Bu, insân-ı kâmil olmanın süreçlerinin sembolik olarak anlatımından başka bir şey değildir. *Rebabnâme*'de ise bir başka sazın, rebabın, ağaçtan rebap olmasına kadar geçen süre sembolik olarak anlatılmaktadır. Bunlara benzer bir sembolik hikâyeye Ahmed-i Dâî'nin (ö. 1420) *Çengnâme*'sinde¹¹ ve

¹⁰ Nejat Sefercioğlu, a.g.m., aynı yer.

¹¹ Gönül Alpay Tekin, *Ahmed-i Dâî ve Çengnâme'si = Ahmed-i Dai and His Çengname, Giriş, Tenkili Değerlendirme, Dizin, Tıpkıbasım*, Cambridge 1973.

İbrahim Tennûrî'nin *Gülzâr-ı Manevî*'sinde 'Beyân-ı Sırr-ı Def' başlığı altında anlatılmaktadır.¹² Yunus Emre ise bu durumu kopuz ile çeşte üzerinden anlatmaktadır.¹³ Bir nesnenin nelerden yapıldığının karşılıklı soru cevap biçiminde manzum olarak anlatmak İran-Türk edebiyatında ve gerçekte Yakınoğu'da yaygın bir gelenektir.¹⁴ Lokmânî Dede'nin yaptığı da bunlara benzer bir şeydir ve bir aşk erinin macerasını tarak misaliyle anlatmaktadır. Diğerlerinin ortak özelliği hepsinin bir saz olması ve ses çıkartmaları idi. Tarak bu yönleriyle onlardan ayrılmaktadır. Ancak hepsinin bir bitkiden, ağaçtan olmasıyla da onlarla ortak bir özellik göstermektedir.

Lokmanî Dede'nin bu kısa hikâyeyi Hallâc'ın hayatını kısaca özetlemek için anlatmış olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Şimdi de bunun sebebi üzerinde durulacaktır. Lokmânî Dede tarağı bir teşbih unsuru olarak kullanmıştır. Dede'nin anlattığı aslında sadece bir tarağın hikâyesi değil, aynı zamanda Hallâc'ın da hikâyesidir. Burada tarak Hallâc'a benzetilmiş, ve tarağın sembolizmini başarılı bir şekilde kullanmıştır. Böyle yapmakla da eserine hem işlevsel bakımdan hem de estetik bakımdan bir katkıda bulunmuştur. Lokmânî Dede uzun uzadıya Mansûr'un hayatını anlatsaydı tarak hikâyesi kadar etkili olamayacağı gibi eserini de gereksiz yere uzatmış olacaktı. Ayrıca Hallâc'ın hayatını anlatmaya kalkışması bir sorun olabilir, eserin bütünlüğüne zarar verebilirdi. Çünkü bu eser Mevlâna ve onun soyundan gelenlerin menkıbelerinin anlatıldığı bir mesnevidir. Lokmanî Dede bu sorunu da çağrışım ve göndermelerle anlatarak çok akıllıca halletmiş oluyor. Lokmânî Dede'nin başarılı olduğu yönlerden biri budur.

Bu kısa hikâye iç içe geçmiş iki hikâyeden oluşmaktadır. Dış çerçeve hikâye diyebileceğimiz olay Mansur'un idama götürülürken bir dükkan önünde durup ağlaması, Şibli'nin (ö. 945) de ona sebebini sormasıdır. İç

¹² İbrahim Tennûrî, *Gülzâr-ı Manevî*, haz. Mustafa Demirel, İstanbul 2005, s. 36-39.

¹³ 'İy kopuz ile çeşte aslun nedür ne işde' mısraıyla başlayan gazel. Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı II Tenkitli Metin*, Ankara 1990, s. 308.

¹⁴ Gönül Alpay Tekin, "Mevlana-Yunus Emre ve Ahmed-i Dâî'deki Musiki Aletleri ile İlgili Semboller Üzerine Düşünceler", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Orhan Şaik Gökay Armağanı II, 7, Cambridge 1983, s. 440.

çerçevede ise Mansur'un Şibli'ye, duruş sebebini açıklarken anlattığı tarağın sergüzeştidir.

Hikâye, Mansur'un idama götürüldüğü sahneyle başlamaktadır. Dede burada olayı gözümüzde canlandırabilmemiz için adeta resmini çekmekte, bize o anın atmosferini hissettirmeye çalışmaktadır. Lokmanî Dede inandırıcılığını kuvvetlendirmek için Hallâc'ın etrafındaki kalabalıkları kulanmaktadır. Dede, her kesimden halkın orada bulunduğunu özellikle belirtmekte ve ayrıntılı olarak vermektedir. Her kesimden halkın orada bulunduğunu ifade etmekle, aralarında Hallâc'ın müritlerinin de bulunduğunu bize yine dolaylı yoldan söylemektedir. Hallâc'ın narasından kendinden geçtiklerini söylediği kesim onun müritleri olmalıdır. Düşmanları onun narasından etkilenecek değildir. Dolayısıyla ancak müritleri ve seirciler onun narasının etkisinden kendilerini kaybederler.¹⁵ Lokmânî Dede, okuyucunun zihnine bir kez daha Hallâc'ın önemli biri olduğunu fark ettirmeden işlemektedir.

Bir dükkânda asılı duran bir tarak ancak yürüyen biri tarafından kolaylıkla fark edilebilir. Bir idam suçlusunu da, biraz ibret, biraz da yöneticilerin güçlerini halka gösterme arzusundan dolayı boynunda bir ip ve ipi tutan görevlilerle birlikte yürütülür. Lokmanî Dede de böylece yürütüyor Mansur'u. Mansur bu halde yürürken asılı duran bir tarak görür. Tarağın asılı durması dikkat çekicidir. Bu Mansur'un az sonra asılacak olmasına bir işarettir aynı zamanda. Bir rafta veya tezgâhta duran bir tarak bu kadar dikkat çekici olmaz ve metne ayrıca bir anlam katmazdı. Durduk yerde tarağın konuşmaya başlaması okura saçma gelebilirdi. O yüzden tarağın konuşması için bir vesile olması gerekiyordu. Lokmanî Dede de tarağı Hallâc gibi eşyanın dilinden anlayan birisiyle konuşturarak hem tarağı konuşturmuş oldu, hem de Hallâc'ın normal insanlara göre daha olgun olduğunu dolaylı yoldan bir kez daha söylemiş oldu.

¹⁵ “İdâm hükmü yerine getirilirken, büyük bir halk kitlesi "Allahu Ekber" diye bağıyor ve şuhûd yani muvazzaf şâhitler hükmü imzalamış olan 84 kişi nâmına, “Onun idâmı İslâm'ın selâmetidir, kanı bizim boynumuza olsun.” diyorlardı. Hallâc-ı Mansûr asılırken onu seven pek çok sûfinin yere düşüp bayıldığı yahut ağladığı görüldü. Hallâc-ı Mansûr için bu manzara bir vuslat manzarasıydı.” (Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, s. 20)

Hallâc gibi bir Allah dostunun tarakla konuşması herkesin anlayabileceği şekilde olamazdı. Ona mahsus bir gizem içinde olmalıydı. Lokmânî Dede bunu da kısa bir süre Mansur'u tarağın önünde bekletmekle hallediyor. Sıradan bir insan onun orada neden beklediğini fark edemeyecek, yorulduğu için dinlendiğini bile düşünecektir. Belki de idamını geciktirmek istemek şeklinde de algılayabilecektir. Oysa olay halkın anlayabileceği şekilde cereyan etmemektedir. Bunun farklı olduğunu da ancak Hallâc gibi bir Allah dostu fark edebilirdi. Bu kişi kaynaklarda da ismi yer alan ve idam esnasında Mansur'a sorular soran Şiblî olacaktır ve bu ismin seçilmesi de tesadüf değildir. Burada da Dede bir taşla iki kuş vurmaktadır. Birincisi ancak Şiblî gibi bir mutasavvıf Mansur'un hâlini anlayıp sorabilirdi. Halktan birisine sordursa bu kadar dikkat çekici olmazdı. İkincisi de kaynaklarda idam esnasında ismi zikredilen tek kişi tanınmış mutasavvıf Şiblî'dir. Şiblî, Hallâc'a idama giderken bir çok soru sormuştur. Dolayısıyla bir soru daha sorması hem okuyucuya garip gelmemektedir, hem de eserin okur üzerindeki inandırıcılığını artırmaktadır. Dede ayrıca Mansur'u tarak karşısında bekleterek okurun dikkatini ve merakını canlı tutmayı da başarmaktadır.

Lokmânî Dede'nin tarağı bu şekilde konuşturmasının bir diğer önemli tarafı eserin anlatımına kattığı zenginliktir. Dede Hallâc'ı doğrudan tarakla konuşursa bu kadar renkli ve canlı bir üslupta olamazdı. Okurun ilgisinin devamını sağlamak için de anlatı süresini kısa tutup anlatılan süreyi oldukça uzatmaktadır. Anlatı süresi Mansur'un idama götürülürken bir-kaç dakikalık beklemesinden ibarettir. Bu bir-kaç dakika içinde tarakla konuşmasında anlattıkları ise neredeyse bir ömürdür.

Buraya kadar anlatılanlar tarağı konuşturmak için hazırlanan ortamlara dairdir. Konunun merkezi tarağın anlattıklarıdır. Tarağın hikâyesi Mansur'un sonu idamla bitecek olan serüvenin sembolik olarak ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Bununla ne demek istediğimizi açıklamaya çalışalım.

Başlangıçta tarak bir dağda güzel bir ağaçtır. Hem de bulunduğu dağın kendisiyle övüneceği kadar güzel bir ağaç. O kadar güzel ki kendisini beğeniyor ve çevresindekilerden üstün görüyor. Hallâc'ın hayatına göz attığımızda onun önemli bir şahsiyet olduğunu, kaldığı şehirlerde halkın

kendisine teveccüh gösterdiğini ve şehir yöneticilerinin de Hallâc'ın şehirlerinde bulunmalarından övünç duyduklarını biliyoruz.¹⁶ Hallâc da kendini farklı görmektedir. Tarak ben deyip kendini beğendiği zamanlarda mesud, ne zaman o halinden utanıyor, kendi kendine ben demekten vazgeç, diyor o zaman çektiği sıkıntıların başlangıcı oluyor. Ben demek kolay, benden vazgeçmek ise zordur. Hallâc ise herkes tarafından el üzerinde tutulurken nefsinin Hak'da ifnâ ediyor ve 'ene'l-hak' deyince başına gelmedik haller kalmıyor.¹⁷ Başlangıç sebebi ikisinde de aynıdır: Benliklerinden vazgeçip Hak'da ifnâ olmak arzusu. Ağaç bir heves yeliyle devrilir. Hallâc da aşk hevesiyle halkın anlamayacağı tutum ve davranışlarda bulunur ve hakkında çıkarılan söylentilerle itibarını kaybetmeye başlar.¹⁸ Tarak uzun süre yattıktan sonra bir ormancı tarafından bulunup dalları budakları kesilip sürütülerek şehre getirilip satılıyor. Hallâc da çevresini, etkisini ve nüfuzunu kaybederek şehirden şehre gitmek zorunda kalıyor ve en sonunda Bağdat'a geliyor. Ağacın şehirde uzun süre yerde yatması, halkın üzerinden geçmesi Hallâc'ın hapishanelere düşmesi ve orada eziyet görmesidir. Nihayet bir usta tarafından yerden kaldırılıp dilimlenerek tarak haline getirilmesi, boyanması ve satılacağı güzeli beklemek için bir dükkânda asılması, bir güzelin saçını tarayıp taramayacağını bilememesi ise Hallâc'ın idam sahnesini sembolize ediyor. Hallâc'ın önce ellerini, sonra ayaklarını, sonra kafasını kesip gövdesini yakıyorlar.¹⁹ Tarağın

¹⁶ Gençliğinde Basra'da zâhidâne bir yaşam sürerdi. Başlarda meclisinde bulunmasından hoşnut olan Cüneyd-i Bağdâdî, daha sonraki yıllarda onun sorularından rahatsız olarak onu meclisinden uzaklaştırdı. Bağdat'tan ayrılıp gittiği Tuster'de halk kendisine büyük ilgi gösterdi. Daha büyük ilgiyi gittiği Ahvaz şehrinde hem halktan, hem de yöneticilerden gördü. (Süleyman Uludağ, a.g.mad., s. 377-378)

¹⁷ Hallâc, Bağdat'ta açıkça Hak yolunda canını fedâ etmek istediğini, kanının dökülmesinin halk için helâl olduğunu söylüyordu. (Süleyman Uludağ, a.g.m., s. 378)

¹⁸ "Karmatîler'in Abbasî Devleti'ni tehdit ettiği, 870'da başlayıp 883'e kadar devam Zenc isyanının izlerinin henüz silinmediği, istikrarsızlığın devam ettiği bir dönemde Hallâc'ın sözleri ve davranışları halk ve ulema arasında yeni bir huzursuzluk meydana getirdi." (Süleyman Uludağ, a.g.m., s. 378)

¹⁹ 26 Mart 922 tarihinde Bağdat'ın Bâbü't-tâk denilen semtinde önce kırbaçlandı; burnu, kolları ve ayakları kesildikten sonra idam edildi. Baş kesilerek Dicle üzerindeki köprüye dikildi; gövdesi yakılıp külleri nehrin sularına savruldu. Kesik baş köprüde iki gün dikili bırakıldıktan sonra Horasan'a gönderilerek bölgede dolaştırıldı. (Süleyman Uludağ, a.g.m., s. 378)

boyanması ise Hallâc'ın kollarından akan kanları yüzüne gözüne sürmesine işaret etmektedir. Dede, ben'den vazgeçmenin, benlikten arınmanın ne kadar güç olduğunu gösteren bir öykü yazmıştır.

Bu hikâyeyi bu şekilde okumak mümkün olduğu gibi farklı bir şekilde okumak da mümkündür. Tarağın başından geçen onca sıkıntı ve dert Hallâc'ın başından geçenlerin yanında çok önemsiz kalmaktadır. Onu dinledikten sonra Hallâc'ın gözlerinden yaşlar akması, hem Hallâc'ın tarağın durumuna üzülmelerinden, hem de az sonra başına gelecekleri hatırlamasından dolayı olabilir. Hallâc tarakta kaderini görmüş ve çok istediği sonuna yaklaştığını ve sevdiğine kavuşacağını düşünmüş olabilir.²⁰ Dede bizi böyle düşündürerek Hallâc'la birlikte ağlatmakta ve eserin duygu değerini artırmaktadır.

Tarakla Hallâc arasında bir başka yönden de ilgi kurabiliriz. Bilindiği gibi taraklar kuvvetli ve sağlam ağaçlardan yapılmaktadır. Zayıf ve çabuk çürüyen bir ağaçtan tarak yapılması adetten değildir. Hallâc da zayıf bir insan değildir. Dolayısıyla ancak onun gibi bir aşk eri bütün bu eziyetlere katlanabilir. Burada da Hallâc'ın karakterine ve kişiliğine dolaylı yoldan bir övgü vardır.

Görüldüğü gibi Lokmânî Dede, eserinin anlatımını zenginleştirmek, etkisini artırmak ve söyleyeceklerini daha iyi anlatabilmek için kısa bir hikâyeye başvurmuştur. Sıkça karşılaştığımız 'tarak'ı farklı bir şekilde kullanarak bir yenilik getirmiştir. Bu bakımdan hikâyenin özgün ve başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

²⁰ Şeyh Abdülmelik İskâf dedi ki:

-Bir vakitte Hallâc'a dedim ki: Ey Şeyh ârif kimdir?

Dedi:

-Ârif odur ki üç yüz dokuz senesinde Zilkade ayının yirmi dördüncü üçüncü günü Bağdat'a Babü't-Tâk'a ileteler, elini ve ayağını kesip gözlerini çıkarıp ve başı ayağı berdâr eyleyeler ve cismini yakıp külünü yele vereler.

Abdülmelik İskâf dedi:

-O vakti gözledim, her ne kim dedi ise, ona öyle etdiler. Bildim ki o dediği kendi imiş.

(Bu menkıbeyi İbrahim Has'ın (ö. 1762) henüz yayınlanmamış *Tezkiretü'l-Hâs* isimli eserinden yararlanmam için bana veren Mustafa Tatçı'ya çok teşekkür ederim.)

Bu açıklamalardan sonra başlıktaki sorunun cevabını verebiliriz: Bu ne Hallâc'ın bilinmeyen bir menkıbesidir, ne de bir taraknamedir. Lokmani Dede'nin eserini güzelleştirmek için anlattığı ve kendisinin kurguladığı kısa bir hikâyedir.

“ONE OF HALLÂC'S UNKNOWN EPIC OR A TARAK-NÂME?”

Abstract

Lokmani Dede's (d. 1519) work (mesnevi) named Menâkıb-ı Mevlâna mentions of a story of a comb in the example given from Hallâc-ı Mansur, to portray the difficulties of being a devotee of love. This story neatly summarises how this comb was once a tree on the mountain before being transformed. The study will discuss if the story was actually an unknown epic of Mansur and try to identify what similarities there were between the adventure of the comb and Hallâc's life.

Keywords

Hallâc-ı Mansur, the book of comb, Mathnawi